

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان :
Urban Vitality Evaluation in Vali Asr Crossroad on the Basis of Activity Patterns
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

سنجش میزان سرزندگی در چهارراه ولی عصر شهر تهران بر مبنای تحلیل الگوهای فعالیتی موجود در آن

کیانوش ذاکر حقیقی *

دانشیار گروه شهرسازی، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۱/۰۷ تاریخ اصلاح: ۹۷/۰۵/۲۴ تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۶/۱۰ تاریخ انتشار: ۹۸/۰۲/۰۱

چکیده

بیان مسئله: امروزه با فراگیر شدن سبک زندگی مدرن، توجه به جنبه‌های جامعه‌شناسی محیطی در شهرها بیش از هر زمان دیگری مورد توجه برنامه‌ریزان و طراحان شهری قرار گرفته است. این امر سبب شده که شهرها و فضاهای شهری موجود در آنها فراتر از کالبد موجود در آنها و سازه‌های نسبتاً عظیمی که در آنها احداث شده است، مورد توجه قرار گیرند. در فضاهای شهری، به عامل سرزندگی نسبت به دیگر عوامل جامعه‌شناختی توجه ویژه شده است. این امر به سبب انتظارات و توقعاتی است که بلافاصله بعد از مطرح شدن نام فضای شهری در اذهان شهروندان شکل می‌گیرد. در واقع، یکی از برجسته‌ترین توقعاتی که افراد از فضاهای شهری دارند، پویایی و نشاط آن فضاهاست که در قالب مفهوم سرزندگی شهری معنا می‌شود. **هدف:** به نظر می‌رسد عاملی که نقش حیاتی در ایجاد این سرزندگی ایفا می‌کند، وجود فعالیت‌هایی است که در متن فضاهای شهری وجود دارد. تحقیق حاضر، با هدف بررسی تأثیر و نقش الگوهای فعالیتی موجود بر میزان سرزندگی فضاهای شهری شکل گرفته است. چهارراه ولی عصر تهران بر اساس مطالعات صورت گرفته به عنوان نقطه‌ای کلیدی در قلب شهر تهران و در ساختار شهر تهران شناسایی شده و به عنوان یک فضای (سطحی) کاملاً شهری سرشار از الگوهای فعالیتی متفاوت است، اما تحقیقات پیشین نشان می‌دهد که سرزندگی در این فضا در سطح مطلوبی قرار ندارد. به همین دلیل بررسی میزان سرزندگی مبتنی بر الگوهای فعالیتی موجود در این فضای مهم شهری مورد پرسش قرار گرفت.

روش تحقیق: روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است که در بخش تحلیل، پس از تدوین پرسش‌نامه بر اساس مدل مفهومی تحقیق و توزیع آن، روش رگرسیون با استفاده از نرم‌افزار SPSS19 برای بررسی رابطه میان متغیرهای عملکردی و تأثیر آن بر میزان تعاملات اجتماعی به کار گرفته شد.

نتایج: نتایج نشان دادند که متغیر ابعاد عملکردی در جهات چهارگانه چهارراه به عنوان متغیری حیاتی در تعیین میزان تعاملات اجتماعی و در نتیجه ایجاد سرزندگی در چهارراه ولی عصر ایفای نقش می‌کند. این در حالیست که به نظر می‌رسد غفلت از برنامه‌ریزی خردمقیاس مبتنی بر دو عامل ایستایی/پویایی در هر دو جنبه شمالی و جنوبی و تنوع در الگوی فعالیتی به خصوص در جنبه جنوبی چهارراه ولی عصر به عنوان عوامل تضعیف‌کننده تعاملات اجتماعی و سرزندگی شهری عمل می‌کنند.

واژگان کلیدی: سرزندگی شهری، الگوی فعالیتی، تعاملات اجتماعی، فضای شهری، چهارراه ولی عصر.

* نویسنده مسئول: k.zakerhaghighi@gmail.com ، ۰۹۱۲۱۵۰۴۳۶۸

بیان مسئله

سرزندگی و حیات شهری و نحوه دستیابی به سطح مطلوب به آن در فضاهای شهری، مسئله‌ای است که توجه بسیاری از متفکران و صاحب‌نظران عرصه شهری را به خود معطوف کرده است. «جان لنگ» در کتاب «آفرینش نظریه معماری» آورده است که محیط موجب القاء رفتارهای خاصی به ساکنان خواهد شد (Lang, 1987). تفسیر سخن لنگ در فضاهای شهری می‌تواند بیانگر این مفهوم باشد که فضاهای سرزنده، رابطه معناداری با خصوصیات فضایی و کالبدی فضاهای شهری دارند (Lopes & Camanho, 2013). «هانریک» بیان می‌کند: «مروزه فضاهای شهری در کشورهای در حال توسعه به دلیل رشد سریع این شهرها، به فضاهای متروکه تبدیل شده‌اند» (Rogers, 2003: 29). به باور محققان، فضاهای باز شهری به عنوان فضاهایی که زندگی شهری در آنها چهره می‌بندد، عناصری هستند که به شهر کیفیت و شخصیت ویژه می‌بخشند. آنها درباره مبلمان شهری مانند نشانه‌های نمادین، تندیس‌ها، نقاشی‌ها و همچنین اجزای معماری خرد مانند کیوسک‌های تلفن و ایستگاه‌های اتوبوس سخن به میان آورده‌اند؛ عناصری که برای زنده‌نگه‌داشتن خیابان‌های شهر لازم و ضروری‌اند. همچنین آنها باور دارند که با کنار نهادن شماری از این عناصر ساده می‌توان کیفیت شهر را بهبود و ارتقا بخشید و به آن شخصیت و چهره‌ای ویژه داد (پاکزاد، ۱۳۸۵). با این وجود، در شهرهای امروزی کمتر به این کیفیات توجه می‌شود. در واقع الگوی رشد و توسعه فعالیت‌ها در فضای شهری، آن‌طور که انتظار می‌رود، قادر به رونق سرزندگی و جنب‌وجوش شهری در این فضاها نبوده است. این پدیده در فضاهای شهری ایران نیز با شدت‌های متفاوت نمود پیدا کرده است. یکی از این فضاها چهارراه ولی‌عصر در قلب شهر تهران است. به نظر می‌رسد، موقعیت مکانی و کاربری‌ها و فعالیت‌های پیرامون این چهارراه نقش مهمی در اهمیت فضایی آن دارند. این چهارراه، در تقاطع خیابان انقلاب (مهم‌ترین محور فرهنگی-اجتماعی در بخش مرکزی شهر تهران و مرز شمالی تهران ناصری) و خیابان ولی‌عصر (یکی از قوی‌ترین محورهای فرهنگی-تجاری تهران و طولانی‌ترین محور شهری این شهر) واقع شده است. این تقاطع به چشمه‌ای می‌ماند که هر صبح مجموعه متنوعی از فعالیت‌های شهری از آن بیرون آمده و طی ساعات ابتدایی شب به مرور، این انرژی‌ها فروکش کرده و خود را از مسیر انقلاب و ولی‌عصر در اندام خسته شهر گم می‌کنند (خستو و سعیدی رضوانی، ۱۳۸۹). از نظر نوع فعالیت‌ها و کارکردهایی که در شعاع مشخصی از این چهارراه قرار دارد، می‌توان به این موارد اشاره کرد: واقع شدن در بخش مرکزی شهر تهران؛ استقرار اولین بازار کامپیوتر ایران در نزدیکی این چهارراه (به نام بازار رضا)؛ وجود ساختمان دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز (در امتداد خیابان انقلاب)؛ وجود دانشگاه‌های هنر و امیرکبیر (در امتداد خیابان ولی‌عصر)؛ وجود مدرسه البرز به عنوان

نقطه شاخص آموزشی در نزدیکی این محدوده؛ حضور دو ساختمان تالار وحدت و تئاتر شهر (بزرگ‌ترین مجموعه نمایش تئاتر ایران که جزء میراث فرهنگی کشور نیز محسوب می‌شود) و وجود پژوهشگاه هنر در محدوده خیابان‌های حافظ و ولی‌عصر. این ناحیه، یکی از معبرهای دسترسی به دانشگاه تهران و کتاب‌فروشی‌های انقلاب نیز به شمار می‌رود و در رونق و سرزندگی آن تأثیر دارد، هرچند با اندکی فاصله. بدین ترتیب، در یک جمع‌بندی کلی از محدوده چهارراه ولی‌عصر بر اساس ویژگی‌های موقعیتی و مشاهدات میدانی، به موارد زیر می‌توان اشاره کرد: وجود کاربری‌های مختلف در محدوده و پیرامون آن (تفریحی، فرهنگی، تجاری، آموزشی، اداری و غیره)، مشاهده آمیختگی‌های فعالیتی در محدوده (التقاط حرکت سواره و پیاده، وجود فعالیت‌های مختلف)، هدف‌های مختلف استفاده‌کنندگان از فضا (گردش، خرید، گفت‌وگو، تعامل اجتماعی و غیره)، موقعیت مرکز شهری محدوده در شهر تهران و وجود انواع مسیرهای حرکتی در محدوده (پیاده، سواره خصوصی، اتوبوس و مترو).

با این مقدمه، پژوهش حاضر درصدد سنجش میزان سرزندگی موجود در چهارراه ولی‌عصر تهران با در نظر گرفتن کیفیت فعالیت‌ها و نیز الگوهای فعالیتی موجود در آن است. به عبارت دیگر این پژوهش در پی پاسخگویی به این سؤالات است که چگونه ارتقاء سرزندگی با استفاده از پتانسیل بالای الگوی فعالیتی موجود در فضای شهری چهارراه ولی‌عصر ممکن است؟ سازوکار ارتقاء کیفیت سرزندگی با توجه به الگوی فعالیتی موجود در فضاهای شهری در چهارراه ولی‌عصر چگونه است؟

پیشینه تحقیق

در دو دهه اخیر محققان مختلفی مبحث فعالیت و مسائل مرتبط با آن در فضاهای شهری را به طور جدی دنبال کرده‌اند (Whyte, 1980; Jacobs & Appleyard, 1987; Thiel, 1961; Michelson, 1975; Alexander, 1964). در حقیقت پایه‌گذار مطالعات فعالیتی - رفتاری را باید پروفیسور «دونالد اپلیارد» دانست که با همکاری «کوین لینچ» و «جان مایر» اولین تحقیق بصری-تجسمی رادر مقیاس شهری انجام داد. «ویلیام مایکلسون» نیز حدوداً ده سال پس از اپلیارد، مطالعه‌ای را انجام داد که برخلاف مطالعه قبلی بر جنبه‌های رفتاری استفاده‌کنندگان از فضا تأکید کرد (بحرینی، ۱۳۸۷: ۱۰-۱۳). از دیگر صاحب‌نظران در مقوله بررسی فعالیت‌ها در فضاهای شهری «یان گل» معمار و شهرساز دانمارکی است. مطالعات یان گل با بررسی فعالیت‌های بیرونی در بخش مرکزی شهر کپنهاگ دانمارک آغاز شد. دامنه مطالعات گل در مورد این شهر به سال ۱۹۶۷ میلادی بازمی‌گردد. وی به همراه شاگردانش در مدرسه معماری آکادمی سلطنتی هنرهای زیبای دانمارک با بررسی نحوه انجام فعالیت‌های بیرونی در فضاهای عمومی مرکزی شهر دستاوردهای زیادی پیرامون

می‌کنند، چه فضاهایی کار نمی‌کنند و چرا (بحرینی، ۱۳۸۷: ۲۲). در نهایت، در پروژه‌ای که «کانستازا کانینگلیاریسپولی»^۱ با هدف بهبود وضع استفاده از فضاها توسط پیاده‌ها برای میدانی در شهر ناپل انجام داد، سعی کرد با استفاده از یک بررسی بسیار کلی و فرضی از الگوهای رفتاری استفاده‌کنندگان از فضا، به تجدیدنظر در طرح میدان مذکور بپردازد. این بررسی با وجود ایده‌های جالب آن به خاطر محدودیت‌ها و فرضیات فراوانی که در آن وجود داشت، ارزش و اعتبار علمی چندانی نیافته است.

مبانی نظری

سرزندگی، حالتی از نشاط و پویایی و برقراری ارتباط با محیط اطراف است که در این ارتباط تأثیرگذار و تأثیرپذیر است. این واژه در ابتدا در ادبیات تخصصی طراحی شهری در اثر کلاسیک دونالد اپلیارد در سال ۱۹۸۱ با نام «خیابان‌های سرزنده» مطرح شد. «رابرت کوان» (Cowan, 2005: 22) در لغت‌نامه شهرسازی، سرزندگی یا Livability را مناسب برای زندگی می‌داند و فراهم‌آورنده کیفیت زندگی مطلوب تعریف

زمان، نوع، مدت و کیفیت این فعالیت‌ها و بالاخره رابطه آنها با کالبد فیزیکی فضاهای عمومی حاصل کردند. گل همچنین در طول سال‌های ۱۹۶۸ تا ۱۹۸۶ با پیگیری تغییرات کالبدی و کیفی فضاهای شهری و روند برنامه‌ریزی شهر کپنهاک، تأثیرات آنها را بر فعالیت‌های بیرونی مردم، مطالعه و بر اهمیت هرچه بیشتر نقش برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای عمومی بر میزان و چگونگی وقوع فعالیت‌های بیرونی تأکید کرد (Gehl, 2005).

«ویلیام وایت» نیز طی پژوهشی در سال ۱۹۸۰ تحت عنوان «زندگی اجتماعی در فضاهای کوچک شهری» بر روی سرزندگی شهری و رفتار شهروندان مطالعه کرده است. پروژه وایت در ابتدا در سال ۱۹۷۱ با عنوان «پروژه زندگی خیابان» و هدف بسیار محدودی شروع شد، اما مانند اغلب پروژه‌های تحقیقاتی، دامنه تحقیق وایت نیز به تدریج وسعت و عمق بیشتری یافت. کار وایت اصولاً یک تحقیق پایه‌ای و بنیادی بود. آنچه در درجه اول موردنظر وایت بود، رفتار مردم عادی در خیابان بود و اینکه آیا نظم و روال خاصی برای رفتارها حاکم است یا نه (تصویر ۱). بخشی از کار وایت که بیشتر جنبه کاربردی دارد، نشان می‌دهد چه فضاهایی کار

تصویر ۱. بررسی رفتار مردم عادی در خیابان. مأخذ: Whyte, 1980.

به فعالیت‌های انتخابی، تفریحی و اجتماعی نیاز است. از سوی دیگر، به وقوع پیوستن این‌گونه فعالیت‌ها نیازمند یک محیط کالبدی است که دارای کیفیت‌های مشخصی از جمله بهره‌گیری و ارتباط با محیط‌زیست، تأمین آسایش کالبدی مردم در فضا و همین‌طور توجه به ویژگی‌های فعالیت‌هایی که در یک فضا اتفاق می‌افتد، باشد. در نظر گرفتن این ویژگی‌ها در کالبد برای ایجاد آسایش اجتماعی امری ضروری است. در نتیجه، باید اذعان داشت که نگاه متفکران به ماهیت سرزندگی در فضاهای شهری چندوجهی و متفاوت است که در جدول ۱ ترکیبی از این مفاهیم جمع‌آوری شده است.

جدول ۱ نشان می‌دهد که غالب محققان عامل سرزندگی را به عنوان یکی از عوامل مشترک کلیدی در ارتقاء کیفیت فضاهای شهری تشخیص داده‌اند.

تبیین مفهوم فعالیت در فضاهای شهری

باید توجه داشت که محیط به هر آنچه در پیرامون وجود دارد و به صورت بالقوه با فرد در ارتباط قرار می‌گیرد، اطلاق می‌شود و فضای شهری نیز به عنوان ساخته‌ای مصنوع در پاسخگویی به مسائل شهروندان (از لحاظ ترافیکی، اجتماعی، کالبدی و ...) یک محیط محسوب می‌شود. از دیدگاه نظریه اطلاعات، فضای شهری به مثابه حوزه رویدادهایی است که حاوی اطلاعات سه‌بعدی مختلفی است (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۵۸). اما با توجه به نقش مؤثر عوامل ادراکی بر فعالیت‌های انسانی در فضای شهری، تصویر ۲ را می‌توان با در نظر گرفتن مؤلفه‌های چهارگانه طراحی شهری به فرم دیگری نیز متصور شد تا تمامی کیفیت‌هایی را دربرگیرد که ارتقاء آنها در ارتقاء کیفیت فضای شهری مؤثر است.

در این بخش از بررسی‌ها به مطالعه مواردی پرداخته خواهد شد که به صورت مشخص بر روی سرزندگی و فضاهای شهری با توجه به فعالیت‌های موجود در آن، تأثیر دارد. از ویژگی‌های کالبدی آنچه که باعث خلق سرزندگی در مکان‌های عمومی می‌شود، مواردی را شامل می‌شود که شرایط حضور افراد را

می‌کند. ویلیام وایت در کتاب «زندگی اجتماعی فضاهای کوچک شهری»، از سرزندگی (Livability) برای فضاهای کارآمد و مورد استفاده مردم استفاده می‌کند. کوین لینچ در کتاب «تئوری شکل خوب شهر» در ۱۹۸۱ از این واژه برای بیان کیفیتی از فضاهای شهری بهره می‌جوید که بیانگر سلامتی و عملکرد صحیح بیولوژیکی افراد اجتماع و ضامن بقای آنها در محیط شهر است (Lynch, 1981: 155-166). رابرت کوان در «فرهنگ شهرسازی»، قابلیت‌ها و سرمایه‌های باارزشی شامل منابع اجتماعی و مادی و فعالیت‌های مورد نیاز زندگی را معادل واژه سرزندگی قرار داده و به حفظ و احیای آنها در مباحث رهیافت‌های ایجاد سرزندگی برای مهار فقر که توسط «راکودی^۲» و «لیوید جونس^۳» در سال ۲۰۰۲ مطرح شد، اشاره می‌کند (Cowan, 2005). متفکران و صاحب‌نظران متعددی سرزندگی شهری را به عنوان عامل اصلی ارتقاء کیفیت محیطی در عرصه شهر مطرح کرده‌اند (Jin, Long, Sun, Lu, Yang & Tang, 2017; Fanea-Ivano- (vici, 2013; Marquet. & Miralles-Guasch, 2015).

همچنین متفکران بسیاری (همراه با لینچ) سرزندگی را به عنوان یکی از عناصر سازنده کیفیت مطلوب طراحی شهری مطرح کرده‌اند. از جمله «کولمن» در مقاله «فرصت‌هایی برای نوآوری در آموزش طراحی شهری» در سال ۱۹۸۷ سرزندگی و تنوع را یکی از شش کیفیت مهم هر طراحی شهری موفق دانسته است. «آلن جیکوبز» و «دونالد اپلیارد» در مقاله «به سوی یک مانیفست طراحی شهری» که همان سال در ژورنال انجمن شهرسازان آمریکا انتشار یافت، کیفیت‌های لازم برای طراحی شهری را چنین برشمردند: ۱. سرزندگی؛ ۲. هویت و کنترل؛ ۳. دسترسی به فرصت‌ها، تخیل و شادی؛ ۴. اصالت و معنا؛ ۵. زندگی اجتماعی و همگانی؛ ۶. خوداتکایی شهری و ۷. محیطی برای همه. به طور کلی می‌توان بیان کرد که خلق مکان‌های سرزنده شهری که در دهه‌های اخیر مورد توجه طراحان، معماران و برنامه‌ریزان شهری قرار گرفته است، با کالبد و اجتماع در ارتباط است. از سویی برای داشتن محیط سرزنده،

جدول ۱. نظرات متفکران حوزه شهرسازی و سرزندگی در مورد کیفیت‌های طراحی شهری. مأخذ: نگارندگان.

متفکر	عوامل مؤثر در کیفیت مطلوب فضای شهری
کوین لینچ (۱۹۸۱)	سرزندگی، معنی، سازگاری، دسترسی و کنترل و نظارت
کولمن (۱۹۸۷)	حفاظت تاریخی و مرمت شهری، طراحی برای پیاده‌ها
دونالد اپلیارد (۱۹۶۱)	سرزندگی هویت و کنترل، دسترسی به فرصت‌ها، تخیل و شادی، اصالت و معنا، خوداتکایی، شهری محیطی برای همه
مایکل ساوث ورت (۱۹۸۹)	ساختار و خوانایی، فرم، آسایش و راحتی، دسترسی، بهداشت و ایمنی، حفاظت تاریخی، سرزندگی، حفاظت محیط طبیعی، تنوع، سازگاری، گشودگی، مراودات اجتماعی، برابری و مساوات، نگهداری، انطباق‌پذیری، معنی، نظارت و اختیار
گرین (۱۹۹۲)	عملکرد (ارتباط، امنیت، آسایش اقلیمی، تنوع)، نظم، هویت، سرزندگی، مقیاس، تناوب بصری و عملکردی
برایان گودی (۱۹۹۲)	سرزندگی، هارمونی با بستر موجود، تنوع، مقیاس انسانی، نفوذپذیری، امکان شخصی‌سازی مکان، خوانایی، انعطاف‌پذیری، امکان تحول، سنجیده و کنترل‌شده، غنا

محقق و منتقد شهرهای آمریکایی چیزی که یک شهر را کارا می‌کند، ترکیبی از بافت اجتماعی و بافت کالبدی شهری است. یکی از اثرات این اختلاط اجتماعی این است که مردم در زمان‌های مختلفی در خیابان هستند: کارگران و کودکان صبح خارج می‌شوند و دیرتر برمی‌گردند، مغازه‌ها در طول روز فضای روبه‌رو را به خود اختصاص داده، آن را بیشتر در اختیار دارند و اغلب رفت و آمدهای تفریحی در زمان غروب آفتاب به بعد رخ می‌دهد. این صحنه اجتماعی تغییر یابنده را جیکوبز به باله رقص آرایشی نشده پیاپی روی شهر تعبیر می‌کند. این اتفاق هم حیاتی اجتماعی به خیابان می‌دهد و هم آن را به مدار بزرگ‌تر زندگی شهر پیوند می‌زند (Jacobs, 1961). همچنین حضور مردم گوناگون در خیابان در ساعات مختلف روز، تأثیری حیاتی بر گماشتن تعداد زیادی چشم بر خیابان نیز دارد. خیلی ساده، همواره کسی آن اطراف است. از نظر جیکوبز این به معنای پاسداری غیررسمی و دوجانبه از فضای شهری است که افراد در سر راه کار هرروزه خود، برای یکدیگر به انجام می‌رسانند. این می‌تواند در خیابان‌های شهرهای بزرگ به طرز عجیبی موجد احساس امنیت شود (Ibid:142).

از جمع‌بندی نظرات مختلف و نیز تجارب بررسی شده، به تصویر ۳ می‌رسیم که نشانگر نحوه بررسی الگوی فعالیت‌ها و میزان تأثیر آنها بر سرزندگی در فضاهای شهری است. مدل مفهومی نشان‌دهنده رابطه متقابل و دوجانبه میان الگوی فعالیت‌ها و میزان سرزندگی در فضاهای شهری است. به عبارتی می‌توان گفت الگوی فعالیت‌های موجود در هر محدوده، خود به صورت مستقیم بر درک سرزندگی در فضاهای شهری اثرگذار است و بالعکس. سرزندگی در فضاهای شهری موجب تغییر و ارتقاء وضعیت الگوی فعالیت‌های موجود در محدوده می‌شود. از سوی

در فضا فراهم می‌نماید و از طرفی، هم باعث تسکین و آرامش کالبدی در افراد می‌شود و هم به لحاظ زیبایی‌شناسی آنها را محظوظ می‌کند. در طول تاریخ بین زندگی اجتماعی افراد در شهرها و فضاهای شهری ارتباط نزدیکی وجود داشته است. هرچند کیفیت هنر معماری بالاتر بوده، علاقه مردم در بودن میان فضاهای شهری نیز بیشتر بوده است. طراح فضای شهری باید به دنبال جواب این پرسش باشد که چگونه می‌تواند با طراحی خود حس آسایش را در محیط بیوراند و موجب رونق ارتباطات شود؟ دونالد اپلارد چنین مکان‌هایی را محیط‌های دلپذیر می‌نامد (Tibbalds, 1992).

بنابراین سه دسته عمده از ویژگی‌های کالبدی هستند که باعث سرزندگی می‌شوند. دسته اول در حوزه آسایش اقلیمی قرار می‌گیرند. دسته دوم شامل مسائل کالبدی می‌شوند که تأمین‌کننده ایمنی و امنیت در فضا هستند؛ این‌گونه عوامل حاصل بعضی از عناصر کالبدی هستند که نتیجه آن ایمنی و محافظت کالبدی مردم از یک‌سو و ایجاد آرامش و امنیت روانی از سوی دیگر می‌شود. دسته سوم نیز شامل عوامل برانگیزاننده حس زیبایی‌شناسانه انسان‌ها است (Ibid). جدول ۲ این دسته‌بندی فعالیت‌ها را شرح داده است.

ساده‌ترین عنصر زندگی مشترک انسانی، کنش اجتماعی است. کنش اجتماعی، سلسله حرکات بارزی است که انسان برای دستیابی به هدفی نسبت به انسان دیگری انجام می‌دهد. افراد به برقراری رابطه اجتماعی نیاز ذاتی دارند و به همین دلیل موقعیت‌هایی را به وجود می‌آورند که بتوانند رابطه اجتماعی را تجربه کنند (طالبی، ۱۳۸۳: ۱۶۲). به عنوان مثال یکی از دلایل روی آوردن به پارک‌ها به عنوان یکی از فضاهای شهری برقراری ارتباطات اجتماعی است. از نظر «جین جیکوبز» جامعه‌شناس،

تصویر ۲. مؤلفه‌های کالبد فضایی شهری. مأخذ: نگارندگان.

جدول ۲. سرزندگی فعالیتی و نیازهای انسانی در کالبد مکان. مأخذ: برگرفته از Tibbalds, 1992.

نیازهای انسانی	عوامل ایجادکننده سرزندگی فعالیتی
تأمین نور و سایه، محافظت در برابر باد، دمای مناسب	دسته اول: ایجادکننده آسایش اقلیمی
تأمین ایمنی کالبدی و امنیت اجتماعی	دسته دوم: ایجادکننده ایمنی و امنیت
تأمین‌کننده بودن در محیط مطلوب با معیارهای زیبایی‌شناسانه	دسته سوم: تأمین‌کننده حس زیبایی‌شناسانه

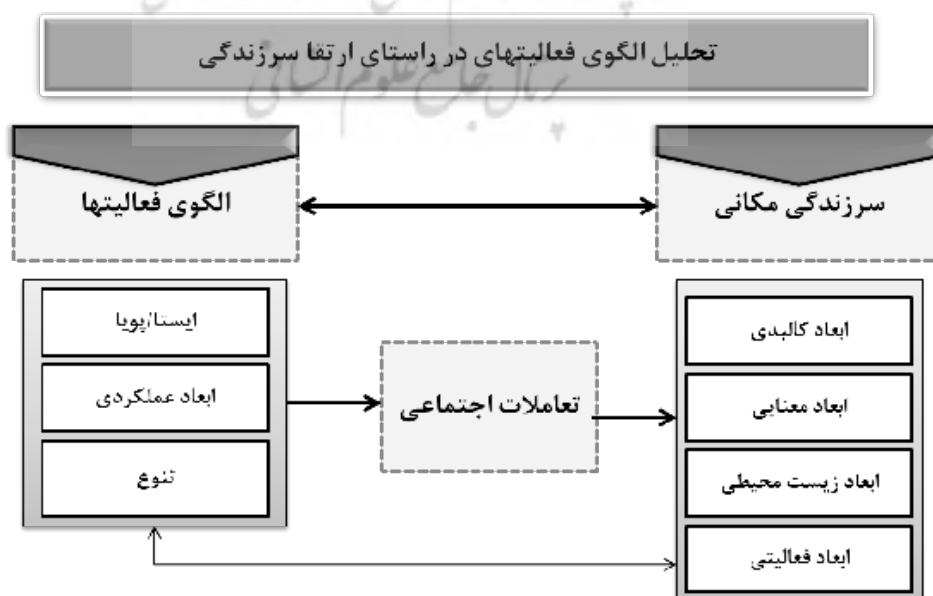
قرار داده که نتایج تحقیقات آنها را متأثر کرده است. بدیهی است روش‌های سنجش فعالیت‌ها به تدریج تکامل و توسعه یافته و با متدهای مطالعه عصر حاضر به‌روز شده‌اند. اما همچنان می‌توان در روش‌های کنونی مطالعه فعالیت‌ها در فضاهای شهری نیز به نکاتی اشاره کرد. در جدول ۳ ویژگی‌های مثبت و منفی هر یک از روش‌های سنجش متداول، در زمینه نحوه برداشت فعالیت‌ها و نحوه ارائه مدارک مطالعه دسته‌بندی و ارائه شده است. جدول ۳ در فهرستی این روش‌ها را با توجه به صاحب‌نظران مرتبط با آنها دسته‌بندی کرده است.

همچنین در بخش کمی پژوهش، داده‌های جمع‌آوری شده از پرسش‌نامه‌ها که بین شهروندان حاضر در خیابان ولی‌عصر شهر تهران توزیع شده بود، تحلیل آماری شد. اطلاعاتی که از اجرای پرسش‌نامه‌ها به دست آمد، جمع‌آوری، کدگذاری و وارد رایانه شد و با استفاده از نرم‌افزار SPSS ویرایش ۱۹ تحلیل شد. سؤالات پرسش‌نامه تحقیق بر مبنای سه دسته شاخص موجود در مدل تحقیق یعنی سرزندگی، تعاملات اجتماعی و الگوهای فعالیتی طراحی شدند. حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران، ۳۲۰ نفر انتخاب شده است. با توجه به لزوم توجه به پایایی تحلیل‌ها در پرسش‌نامه‌های موردنظر، میزان این شاخص

دیگر شاخص‌های ایستایی/پویایی، ابعاد عملکردی و تنوع در مؤلفه الگوی فعالیت‌های موجود به طور غیرمستقیم و از طریق افزایش تعاملات اجتماعی بر ابعاد فعالیتی سرزندگی در مکان تأثیر می‌گذارند. بدین ترتیب در ادامه، این مدل پیشنهادی و فرضیه‌های مبتنی بر آن در نمونه مورد مطالعه این نوشتار با استفاده از تبیین پرسش‌نامه و روش‌های آماری بررسی می‌شوند.

روش تحقیق

روش مطالعه در تحقیق حاضر نمونه موردی است که به صورت توصیفی-تحلیلی و با استفاده از روش ترکیبی کیفی-کمی انجام شده است. دو روش کمی و کیفی برای بررسی‌های میدانی و توصیفی محدوده مورد مطالعه شامل ویژگی‌های کیفی و مطالعه وضعیت رفتاری به صورت کمی مورد استفاده قرار گرفتند. سپس نتایج این بررسی به صورت کیفی بررسی و مبتنی بر آن پیشنهادهایی ارائه شد. در بخش اول کار که به صورت توصیفی (کیفی) در راستای شناخت محدوده انجام گرفت، فرایند روش تحقیق به شیوه ذیل صورت گرفته است. در یک جمع‌بندی می‌توان بیان کرد که هر یک از روش‌های سنجش فعالیت‌ها که تا کنون توسط افراد مختلف استفاده شده، وجوه خاصی را مدنظر

تصویر ۳. مدل مفهومی سرزندگی فضاهای شهری و الگوهای فعالیتی بر پایه تعاملات اجتماعی. مأخذ: نگارندگان.

محدوده مورد مطالعه

با توجه به تقسیمات نواحی و محلات در مناطق شهری، محدوده مورد مطالعه در نواحی ۵ و ۶ و محلات ۱۶ و ۱۷ از منطقه ۶ شهرداری تهران و ناحیه ۱ و محلات ۳ و ۴ از منطقه ۱۱ شهرداری تهران واقع شده است. محدوده مورد مطالعه به عنوان یکی از هفت مرکز اصلی شهر تهران که با عنوان مرکز فرهنگی و فعالیت‌های نوین اقتصادی تهران معرفی شده، گستره‌ای است که از شمال تا حوالی بلوار کشاورز و از جنوب تا حدود خیابان جمهوری توسعه یافته و از غرب با دانشگاه تهران و دانشکده سابق هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز و از شرق با دانشگاه تربیت معلم و خانه هنرمندان ایران تعریف می‌شود و شامل سینماهای مهم شهر و ساختمان‌های تئاتر شهر، تالار وحدت، تالار فرهنگ و مهم‌ترین مرکز چاپ و نشر و توزیع کامپیوتر در سطح کشور است.

محدوده فراگیر طرح از شمال محدود به خیابان طالقانی، از شرق کمی بعد از خیابان خارک، از جنوب محدود به خیابان جمهوری و از غرب محدود به خیابان وصال است (تصویر ۴ و ۵). طول و عرض تقریبی محدوده ۱۳۷۰ متر در ۱۱۰۰ متر است. محدوده مورد مطالعه منطبق بر تقاطع اصلی‌ترین و مهم‌ترین خیابان‌های شمالی-جنوبی (خیابان ولی‌عصر) و شرقی-غربی (خیابان انقلاب) است. این دو خیابان در تداوم خود تشکیل‌دهنده عمده ستون فقرات شهر تهران هستند. خیابان ولی‌عصر و خیابان انقلاب

با استفاده از آماره آلفای کرونباخ محاسبه شد و مشخص شد که مقدار این آماره بیشتر از ۰/۷ است که این امر بیانگر پایا و مورد اطمینان بودن پرسش‌نامه مورد نظر به منظور تحلیل‌های بعدی است (حبیب‌پور گنابی و صفری، ۱۳۸۸: ۳۵۸). در ادامه، با توجه به مدل تحقیق، از رگرسیون چندمتغیره استفاده شد. با استفاده از رگرسیون چندمتغیره، محقق می‌تواند رابطه خطی موجود بین مجموعه‌ای از متغیرهای مستقل با یک متغیر وابسته را به شیوه‌ای مطالعه کند که در آن، روابط موجود بین متغیرهای مستقل نیز لحاظ شوند. وظیفه رگرسیون این است که به تبیین واریانس متغیر وابسته کمک کند و این وظیفه تا حدودی از طریق برآورد مشارکت متغیرها (دو یا چند متغیر مستقل) در این واریانس انجام می‌شود. تحلیل رگرسیون چندمتغیره برای مطالعه تأثیرات چندمتغیر مستقل (از جمله متغیر آمیخت) در متغیر وابسته کاملاً مناسب است (Carmines & Zeller, 1979). در اینجا مبتنی بر نیاز تحقیق، روابط رگرسیونی چندمتغیره میان متغیرهای مستقل در زیرمجموعه‌های گوی فعالیت با میزان تعاملات اجتماعی و در مرحله بعد، میزان تعاملات اجتماعی به عنوان متغیر مستقل و میزان سرزندگی به عنوان متغیر وابسته بررسی شدند. همچنین به موازات آن برداشت‌های میدانی کیفی توسط محققان برای شناسایی برخی الگوهای رفتاری انجام گرفت تا در ارتباط با این الگوهای رفتاری، میزان سرزندگی در مکان نیز بررسی شود.

جدول ۳. بررسی روش‌ها و سابقه سنجش فعالیت‌ها در فضاهای شهری. مأخذ: نگارندگان

صاحب‌نظران	نحوه برداشت فعالیت‌ها	نحوه ارائه مدارک
لینچ و اپلارد (۱۹۶۱)	- برداشت‌ها به صورت بصری و توسط نیروی انسانی بوده و شامل خطاهای انسانی است. - در برداشت‌های فعالیتی زمان دخالت داده نمی‌شود. در صورت اشتباه برداشت خطاها قابل بازبینی و اصلاح نیست. - تفاوت انواع فعالیت‌های حرکتی و ایستا مورد توجه قرار نگرفته است.	- تفکیک فعالیت‌ها به دو دسته ایستا و حرکتی خطوط و نقطه‌های برداشت‌شده قابل سنجش نیست و معیار کمی ندارد. - زمان توقف‌ها در نقشه‌ها مشخص نیست. - میزان حرکت در هر یک از مسیرها در زمان‌های مختلف قابل بررسی نیست. - تراکم خطوط در نقشه‌ها اطلاعات دقیقی از کم و کیف فعالیت‌ها در اختیار نمی‌گذارد. - تفاوت انواع فعالیت‌های ایستا یا حرکتی با علائمی چون خط و نقطه قابل تفکیک نیست.
یان گل (۲۰۰۵)	- در برداشت‌های دستی در بازه‌های زمانی شلوغی امکان برداشت فعالیت‌ها توسط فرد برداشت‌کننده غیرممکن است. - برداشت‌ها امکان بازبینی و اصلاح ندارد. - برداشت‌ها ناقص است و خیلی از زیر فضاها را در بر نمی‌گیرد.	- استفاده از علائمی چون مثلث و دایره برای تفکیک فعالیت‌های ایستا در نقشه‌های فعالیتی تنها فعالیت‌های ایستا بررسی و مقایسه شده است. - پراکندگی میزان استفاده افراد در زمان قابل بررسی نیست.
ویلیام وایت (۱۹۸۰)	- استفاده از روش فیلم‌برداری و اسکن کامل فعالیت‌ها قابلیت بازبینی و اصلاح برداشت‌ها با روش فیلم‌برداری - هزینه بالای تجهیزات و کارکنان متخصص برای برداشت فعالیت‌ها - زمان زیاد لازم برای هماهنگی‌ها و فیلم‌برداری و زمان بیشتری برای مطالعه فیلم‌ها و برداشت فعالیت‌ها از روی فیلم‌های گرفته‌شده.	- برداشت فعالیت‌ها به صورت پیوسته در طول روز و دخالت‌دادن عامل زمان و تأثیر آن - بررسی میزان استفاده از فضاها و عدم دخالت در حالات مختلف استفاده (تأکید بر فعالیت‌ها و پذیرش انواع رفتار در فضا) - تنها جزئی از فضا بررسی شده است و ارتباط بین زیر فضاها یک فضای عمومی قابل بررسی نیست. - تنها فعالیت نشستن افراد به عنوان فعالیت ایستا به صورت کمی برداشت شده و سایر فعالیت‌ها به صورت کیفی بررسی شده است.

زیر می‌توان دسته‌بندی کرد:

۱. فعالیت‌هایی با مقیاس محلی: ناشی از حضور استفاده‌کنندگان از فضای بازی واقع در پارک دانشجو و فضای فراغتی آن که عمده این استفاده‌کنندگان را ساکنان محله‌های پیرامون این فضا تشکیل می‌دهند.

۲. فعالیت‌هایی با مقیاس ناحیه‌ای و منطقه‌ای: ساکنان واقع در نواحی اطراف این چهارراه و بسیاری از ساکنان مناطق پیرامونی این چهارراه، یعنی مناطق ۶، ۱۱ و ۱۲ شهرداری تهران برای خرید از فعالیت‌های تجاری خرده‌فروشی واقع در خیابان ولی‌عصر و خیابان انقلاب در محدوده بلافاصله این چهارراه، به این محدوده مراجعه می‌کنند. به علاوه، ادارات و بانک‌ها و مؤسسات موجود در این محدوده نیز عمدتاً دارای نقش منطقه‌ای بوده و چنین کارکردی دارند.

۳. فعالیت‌هایی با مقیاس شهری: کنشگران شهری این محدوده، عمدتاً دارای اهدافی اجتماعی و فرهنگی هستند. تأمین نیازهای آموزشی و فراغت از نوع هنری، موجب شکل‌گیری چنین کنش‌ها و شبکه‌های فعالیت می‌شود که شامل مجموعه تئاتر شهر، پارک دانشجو و برخی پاتوق‌های دیگر مانند کافه‌ها و رستوران‌های واقع در این محدوده است.

این فعالیت‌ها بر اساس ساختار فضایی، بررسی و تحلیل فضاهای

تصویر ۴. چهارراه ولی‌عصر و محدوده پیرامونی آن. مأخذ: <http://map.tehran.ir>.

تصویر ۵. نقشه موقعیت محدوده فراگیر و بلافاصله و حوزه مداخله. مأخذ: <https://earth.google.com/web>.

خارج از هسته تهران قدیم بوده و متعلق به دوران نوین گسترش کالبدی شهر تهران هستند و دو محوری بوده که بیشترین رشد و گسترش دوران معاصر شهر تهران در پیرامون و در امتدادشان شکل گرفته است.

بر مبنای مشاهدات و برداشت‌های میدانی پژوهشگران، مجموعه فعالیت‌ها و کارکردهای مذکور موجب شده تا محدوده میانی این دو خیابان به عنوان مرکز هنری شهر تهران شناخته شود. فضای تئاتر شهر مهم‌ترین بخش این چهارراه و یکی از نقاط کلیدی فرهنگی تهران است. پارک دانشجو نیز یکی از معروف‌ترین پارک‌های شهر تهران است که البته بخش وسیعی از آن به جز بخش غربی پارک، متأثر از حضور تئاتر شهر است. به علاوه، این پارک برخی ویژگی‌های منفی و مشکلات خاصی دارد که بیشتر از نظر مسائل اجتماعی، فرهنگی و امنیتی حائز اهمیت است و در بسیاری موارد، خللی در فعالیت‌های پیرامون این چهارراه و یا مزاحمتی برای استفاده‌کنندگان از این فضا ایجاد نمی‌کند. اجرای تئاتر زنده خیابانی در محوطه شمالی حوزه تئاتر شهر نیز موجب شده تا این فضا اهمیت بیشتری از نظر اجتماعی بیابد. به جز ویژگی‌های یادشده، این چهارراه از نظر شبکه ارتباطی و ترافیکی و وجود کاربری‌های مختلف در محدوده و پیرامون آن (تفریحی، فرهنگی، تجاری، آموزشی، اداری و غیره) نیز به عنوان یک گره ترافیکی محسوب می‌شود، به طوری که حجم وسیعی از بار ترافیکی شمالی-جنوبی و شرقی-غربی شهر تهران به ویژه در بخش مرکزی، از آن عبور می‌کند. وجود کاربری‌ها و فعالیت‌های شاخصی که در مجاورت یا نزدیکی این چهارراه واقع شده نیز باعث افزایش حجم ترافیک این چهارراه شده است. همان‌طور که گفته شد این چهارراه نقطه تلاقی اولین محورهای رشد و توسعه تهران طی چندین دهه محسوب می‌شود. این تلاقی، نقش فزاینده‌ای بر افزایش بار ترافیکی تقاطع دو خیابان اصلی انقلاب و ولی‌عصر داشته و همچنین بر تراکم عبور و مرور وسایل نقلیه و افراد پیاده‌ای که به دلایل مختلف به این چهارراه مراجعه می‌کنند، افزوده است. از طرف دیگر، ویژگی‌های این فضا را از نظر مقیاس عملکردی به صورت زیر می‌توان دسته‌بندی کرد: در مقیاس کلان، این فضا به عنوان بخشی از مرکز شهر تهران است که در بخش مرکزی شهر واقع شده است. نقش این فضا در پهنه مرکزی شهر تهران بیشتر با کارکردها و فعالیت‌های فرهنگی و هنری (مجموعه تئاتر شهر) با مقیاس شهری، فعالیت‌های آموزشی (دانشگاه آزاد اسلامی) با مقیاس شهری، فعالیت‌های اوقات فراغت (پارک دانشجو) با مقیاس منطقه‌ای و محله‌ای، فعالیت‌های تجاری خرده‌فروشی با مقیاس منطقه‌ای و فعالیت‌های تجاری عمده‌فروشی (بازار کامپیوتر) با مقیاس شهری است.

با توجه به نقش‌های یادشده و بر اساس شواهد موجود، الگوی فعالیت‌ها در محدوده فضای شهری چهارراه ولی‌عصر را به صورت

از دید پرنده فضای باز به جز پارک‌ها و فضاهای سبز نه تنها نمود چندانی ندارد، بلکه بسیار ناچیز است. به طور کلی آنچه گریبان‌گیر محدوده است، درجهٔ محصوریت تقریباً بالای معابر است. همچنین فقر تلفیق فضای سبز با احجام نیز در منطقه دیده می‌شود. احجام تشکیل‌دهندهٔ بافت را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد: احجام بزرگ و شاخص، احجام متوسط و لکه‌های میانی، و احجام کوچک و دانه‌بندی‌های ریز. از لحاظ رنگ‌بندی می‌توان با توجه به عدم وجود ضوابط و قوانین نامسازی ساختمان‌ها ادعا کرد که سطح منطقه، ترکیبی ناهنجار از ترکیب رنگ است که از دید نزدیک با یکدیگر همسان نیستند، ولی تنها نکتهٔ مثبت و هماهنگی که وجود دارد، ساختمان‌هایی با نماهای آجر بهمنی و سیمانی متعلق به دهه‌های گذشته است که هنوز در اثر عوامل مصنوع و طبیعی فراوان موجود تخریب نشده‌اند. با توجه به حجم تردد عابر پیاده و سواره، مبلمان و اثاثیهٔ شهری خیابان انقلاب بیش از اندازه به چشم شهروندان می‌آید. در خیابان ولی‌عصر علی‌رغم محیط کالبدی مناسب، مبلمان و اثاثیهٔ شهر موجب آشفتگی مناظر و سیمای شهری در مقاطع مختلف آن شده است.

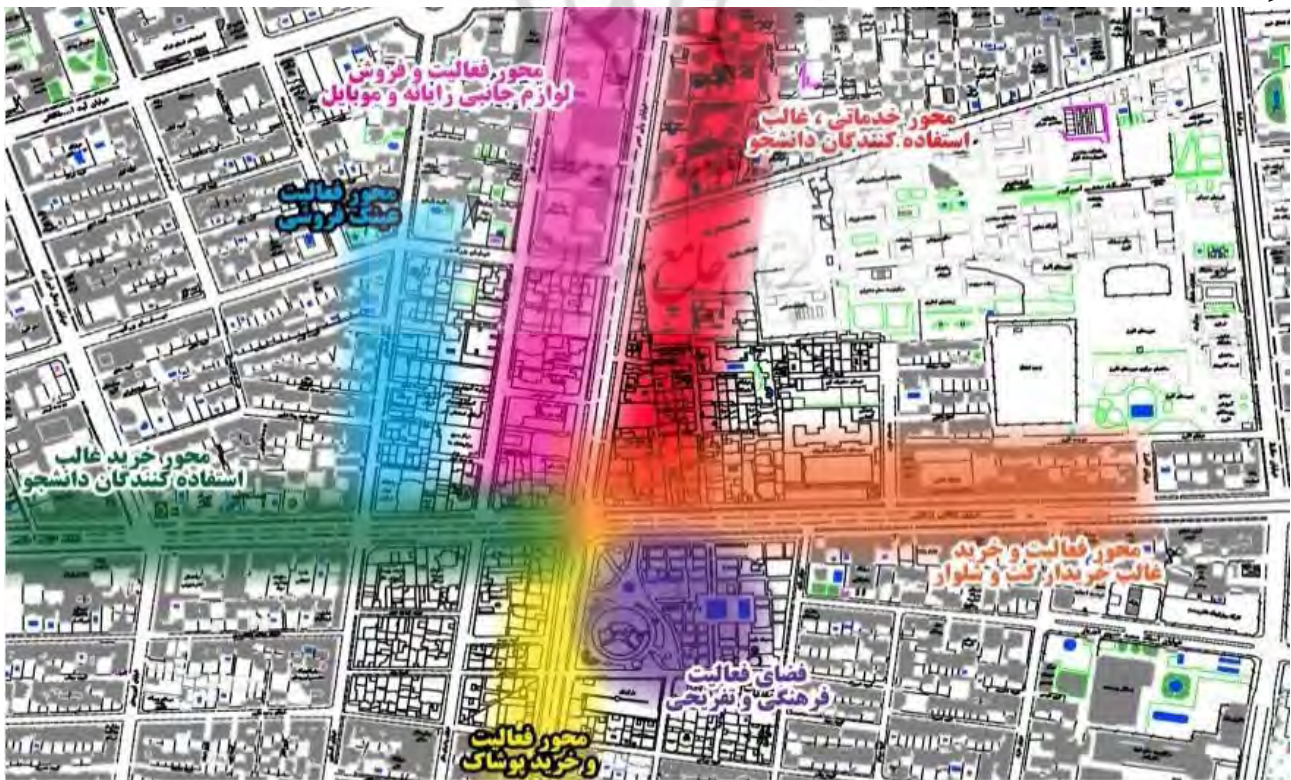
خیابان انقلاب به عنوان حدی فاصل میان تهران قدیم و جدید قرار گرفته و بخشی از آن به عنوان مرزی میان بافت نامنظم قدیم و بافت منظم جدید مطرح است. شبکهٔ ارتباطی در مناطق جنوبی آن و داخل دیوارهای تهران قدیم به صورت بی‌نظم و شبکهٔ ارتباطات خارج از محدودهٔ تهران قدیم که عمدتاً در مناطق

جمعی و بُعد اجتماعی، سیمای شهری محدوده، وضعیت عرصه و عیان، شبکهٔ دسترسی، ساختار عملکردی، ساختار ادراکی و همچنین ویژگی‌های کالبدی، زیباشناختی، هویتی و خوانایی سیمای شهری و ابعاد عملکردی-فعالیتی، ارزیابی و تحلیل شد.

بررسی و تحلیل ساختار فضایی

بررسی وضعیت کاربری‌ها در محدوده نشان می‌دهد که در حدود یک‌سوم مساحت از منطقه (۳۴٪) به کاربری مسکونی با تراکم مسکونی ۱۷۵٪ و تراکم جمعیتی ۱۰۸ نفر در هکتار اختصاص و دوسوم دیگر سطح منطقه به کلیهٔ کاربری‌های غیرمسکونی (۷۶٪) اختصاص یافته است که این امر حاکی از بنیهٔ نسبتاً ضعیف منطقه در بخش مسکونی است. افزون بر اینها و با در نظر گرفتن این مسئله که تعداد زیادی از املاک مسکونی با تغییر کاربری اعیانی آنها به عملکردهای اداری و تجاری تبدیل شده‌اند و به واسطهٔ اینکه کاربری عرصه‌شان تغییر نکرده در روی نقشه TGIS منطقه وارد نشده‌اند، در این صورت میزان واقعی درصد بخش مسکونی باز هم کاهش خواهد یافت.

سیمای شهری محدوده: در حال حاضر بافت کلی منطقه توده‌ای از احجام صلب و در حقیقت همان ساختمان‌هاست که شاید تنها عامل چشم‌نوازی که در خود جای داده‌اند، پراکنش نسبی یکسان این توده‌ها در سطح کل منطقه باشد. غالب این احجام، مکعب‌مستطیل‌هایی هستند که در قالب بناها، فضای باز منطقه را تحت تأثیر و سلطهٔ خود درآورده‌اند، به طوری که

تصویر ۶. نقشهٔ محورهای فعالیتی در محدودهٔ فراگیر. مأخذ: نگارندگان.

عنوان نشانه‌های فرهنگی را حفظ نکرده است. همچنین نرده‌های قرارداده شده به عنوان مانعی برای عبور در لبه‌های چهار طرف چهارراه، منظر و چهره خیابان را زشت کرده است. در حال حاضر با شرایط ایجاد شده و شبه‌حصار کشیده شده به دور چهارراه ولی عصر و بوستان دانشجو، میل مردم برای استفاده و گذر از سمت دیگر خیابان و بوستان دانشجو از بین رفته و مردم تنها در صورت نیاز، به یکی از چهار بخش چهارراه می‌روند و عملاً نگرش اختلاط عملکردی جهت ارتقاء تعامل اجتماعی به زنجیر کشیده شده و از بین رفته است.

بررسی و تحلیل ساختار عملکردی: محدوده چهارراه ولی عصر و بافت اطراف آن ابداع و نوآوری را برای تمامی استفاده‌کنندگان از فضا فراهم می‌آورد به گونه‌ای که فعالیت‌های جذاب در هر قسمت از فضا متمرکز و حال‌وهوا و روحیه خاصی را در هر چه بیشتر کردن این ابداع و نوآوری فراهم می‌کند. همان‌طور که نقشه فعالیت نشان می‌دهد، بخش شمال غربی میدان علی‌رغم قرارگیری کاربری‌های تجاری و توده‌گذاری سنگین همچنان فضای مناسب‌تری را برای ایستادن و نشستن فراهم می‌کند، در حالی که اصولاً باید قسمت جنوب شرقی (پارک شهر) دارای فضای مناسب‌تری برای ایستادن و نشستن داشته باشد. محور جنوبی چهارراه نیز وجهه دست‌فروشی را در خود پذیرفته است که متأثر از وضعیت اقتصادی-اجتماعی این محور به سمت جنوب است.

نتایج و دستاوردهای تحقیق

همچنان که در بخش روش تحقیق بیان شد، سؤالات پرسش‌نامه تحقیق بر مبنای ۳ دسته شاخص موجود در مدل تحقیق یعنی سرزندگی، تعاملات اجتماعی و الگوهای فعالیتی طراحی شدند. حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران، ۳۲۰ نفر انتخاب شد و پایایی تحلیل‌ها در پرسش‌نامه‌های موردنظر بررسی شد. در اینجا هدف آن است که با استفاده از متغیرهای مستقل همچون زیرمجموعه‌های الگوهای فعالیتی یعنی ایستایی/پویایی، ابعاد عملکردی و تنوع پیش‌بینی متغیر وابسته، تعاملات اجتماعی در تحلیل رگرسیونی چندمتغیره مشخص شود. در تحلیل رگرسیون، هدف پیش‌بینی تغییرات متغیر وابسته با توجه به تغییرات متغیرهای مستقل است. بنابراین در اینجا محققان انتظار دارند که با تشخیص رابطه خطی موجود بین مجموعه متغیرهای مستقل با متغیر وابسته، آنها را به گونه‌ای مطالعه کنند که روابط موجود میان متغیرهای مستقل نیز لحاظ شود (Carmines & Zeller, 1979). با توجه به مدل نهایی تحقیق روابط رگرسیونی به دو مجموعه روابط کلی دسته‌بندی شده و بر مبنای این دسته‌بندی مورد تحلیل قرار گرفت که به صورت زیر است:

● بررسی میزان و نوع اثرگذاری الگوهای فعالیتی بر تعاملات

شمالی خیابان انقلاب قرار دارند، شطرنجی و منظم است. تنوع سلسله‌مراتبی شبکه دسترسی‌ها در محدوده از شریانی درجه یک تا خیابان‌های محله‌ای از یک‌سو و حضور شبکه شطرنجی منظم در سراسر منطقه و نحوه تقسیمات و انشعابات آن از سوی دیگر باعث می‌شود که در این منطقه بن‌بست ترافیکی اتفاق نیفتد. حضور بخشی از عناصر شبکه استخوان‌بندی اصلی شهر تهران شامل خیابان ولی‌عصر و خیابان انقلاب در این منطقه و عبور دو خط مترو از داخل منطقه و وجود ایستگاه درون آن و در عین حال وجود خطوط متعدد حمل‌ونقل اتوبوس‌رانی سریع و تاکسی‌رانی در محدوده، قابلیت‌های حمل‌ونقل عمومی را بسیار افزایش داده است. امکان استفاده از خطوط موجود، تفکیک سفرها بر حسب وسیله سفر و همچنین محدوده ممنوعه ترافیک در طول روز توانایی‌های زیادی در امور حمل‌ونقل و کنترل تقاضای سفر به منطقه فراهم می‌کند. همچنین می‌توان به پتانسیل بسیار بالای خیابان‌های منطقه برای ساماندهی حرکت پیاده و سفرهای پیاده به ویژه در خیابان ولی‌عصر اشاره کرد. در عین حال باید در نظر داشت که سفر و تردد روزانه جمعیت به منطقه و پیامدهای منفی آن از نظر آلودگی‌های حاصله ناشی از سوخت‌های فسیلی و ترافیک ایجاد شده، تأثیرات غیرقابل جبرانی بر سلامتی شهروندان منطقه وارد می‌کند؛ به طوری که بخشی از این محدوده جزو آلوده‌ترین مناطق تهران گزارش شده است. ایجاد محدودیت در طول محور سواره توسط نرده‌های مخصوص اتوبوس‌های تندرو منجر به تداخل کمتر عبور سواره و پیاده می‌شود و این امر، ترافیک روان‌تر برای سواره و امنیت بیشتر برای پیاده را هدف خود قرار داده است، اما بر اساس آنچه از شواهد میدانی حاصل می‌شود، می‌توان گفت زیرگذر ولی‌عصر برآمده از تفکر مدیریت شهری است و از تفکر شهر انسان‌محور به دور است. این زیرگذر، تنها جواب مثبتی بر مسئله ترافیکی چهارراه ولی‌عصر بوده و هیچ‌گونه تمهیدی در جهت ارتقاء کیفیت فضای شهری از نظر ابعاد کالبدی-بصری و اجتماعی در نظر نگرفته است. از جمله نقاط ضعف زیرگذر، تبدیل چهارراه ولی‌عصر به چهار بخش کاملاً مجزاست. این جدایی به خصوص در مورد بوستان دانشجو مهم است و تأثیرات منفی آن بیشتر حائز اهمیت می‌شود. در صورتی که بین اضلاع چهارراه ارتباط آسان وجود داشته باشد، مردم جهت استفاده از فضاها و امکانات چه برای برطرف کردن نیاز خود و چه گذران اوقات و تفریح، در فضاها حضور پیدا می‌کنند و در واقع هر فضا تشویقی برای استفاده از فضای دیگر می‌شود.

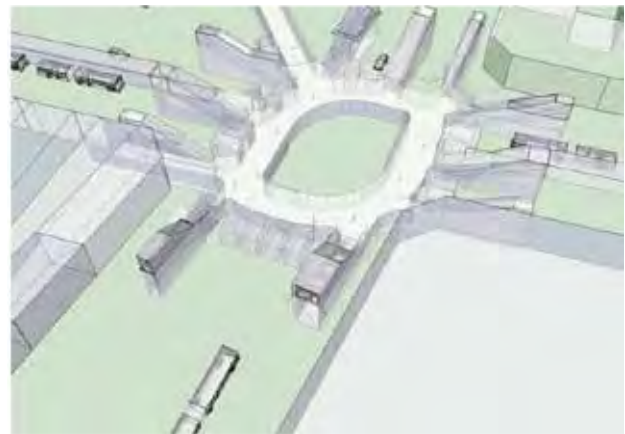
تعداد ورودی‌های زیرگذر هشت عدد است و تعدد ورودی و خروجی‌ها، باعث سردرگمی مردم برای ورود به زیرگذر و خروج شده است (تصویر ۷). از بُعد کیفیت بصری، ورودی‌ای که در شمال بوستان به عنوان ورودی مترو و زیرگذر است، نمای شمالی رو به تئاتر شهر را خدشه‌دار نموده و حرمت تئاتر شهر، به

الگوی فعالیت‌های ذکر شده در این معادله وابسته است. جدول بعدی این آزمون مربوط به جدول ANOVA است که برآزندگی مدل را بررسی می‌کند. در جدول ۵ متغیر وابسته تحقیق تعاملات اجتماعی و متغیر مستقل الگوی فعالیت‌هاست.

با توجه به معنی دار بودن مقدار آزمون F در سطح خطای کوچک‌تر از ۰/۰۰۲ می‌توان نتیجه گرفت که مدل رگرسیونی تحقیق مرکب از ۳ متغیر مستقل و یک متغیر وابسته، مدل خوبی است و مجموعه متغیرهای مستقل قادرند میزان تأثیر الگوی فعالیت‌ها بر تعاملات اجتماعی در محدوده چهارراه ولی عصر شهر تهران را تبیین کنند. خروجی بعدی، جدول Coefficients است که این جدول میزان تأثیر هر متغیر در مدل را نشان می‌دهد. متغیر وابسته در این جدول تعاملات اجتماعی است.

در جدول ۶، سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ ($p < 0.05$)، نشانگر وجود رابطه بین متغیرهاست. عدد بتا نیز نوع و شدت رابطه را مشخص می‌کند. یافته‌های جدول ۶ حاکی از این است که بر اساس ستون sig تمامی متغیرهای ستون مدل، یعنی شاخص معرفی شده الگوی فعالیت‌ها دارای ارتباط معنادار با شاخص تعاملات اجتماعی است. عدد بتا نیز نوع و شدت این رابطه مستقیم را نشان می‌دهد. بدین ترتیب جدول نشان می‌دهد که ابعاد عملکردی با عدد بتا ۰/۴۳۶ مهم‌ترین نقش را در ارتقاء تعاملات اجتماعی محدوده چهارراه ولی عصر ایفا می‌کند.

● بررسی تأثیر مؤلفه تعاملات اجتماعی بر سرزندگی مکانی یکی از جداول خروجی آزمون رگرسیون چند متغیر، جدول ۷ در مورد خروجی مدل است که این جدول به بررسی ضریب

تصویر ۷. نقشه شماتیک زیرگذر چهارراه ولی عصر و ورودی‌ها و خروجی‌های آن. مأخذ: <http://medn.me/dai5>

اجتماعی موجود در چهارراه ولی عصر تهران

یکی از جداول خروجی آزمون رگرسیون چندمتغیره، جدول Model Summary است که این جدول به بررسی ضریب همبستگی بین متغیرها و ضریب تعیین تعدیل شده می‌پردازد (جدول ۴).

نتایج حاصل از جدول ۴ حاکی از این است که مقدار ضریب همبستگی (R) بین متغیرها ۰/۴۹۱ است که نشان می‌دهد بین مجموعه متغیرهای مستقل و متغیر وابسته تحقیق، یک همبستگی قوی وجود دارد. از سوی دیگر مقدار ضریب تعدیل شده (R Square) برابر است با ۰/۲۰۳ درصد که نشان دهنده آن است که ۲۴/۱ درصد از کل تغییرات شاخص تعاملات اجتماعی به

تصویر ۸. نقشه فعالیت در محدوده. مأخذ: نگارندگان.

نوع و شدت این رابطه را نشان می‌دهد (منفی رابطه معکوس، مثبت رابطه مستقیم). نتایج آماری نشان‌دهنده رابطه مستقیم میان سه متغیر وابسته ایستایی/پویایی فعالیت‌ها، ابعاد عملکردی و تنوع عملکردی بر افزایش میزان تعاملات اجتماعی است و نشان می‌دهد که مداخله مثبت در این سه متغیر می‌تواند به صورت مستقیم بر تعاملات اجتماعی و از آن طریق به صورت غیرمستقیم بر میزان سرزندگی در محدوده اثرگذار باشد. در عمل، به نظر می‌رسد که سه متغیر اصلی در الگوی فعالیتی محدوده نقش کلیدی و پراهمیتی در تأثیرگذاری بر میزان سرزندگی محدوده داشته باشند.

بحث و نتیجه‌گیری

امروزه نگاه صاحب‌نظران عرصه شهری به شهرها به طور عام و فضاهای شهری به طور خاص با گذر از فیلترهای جامعه‌شناسی محیطی و روان‌شناسی محیط صورت می‌گیرد. در واقع رویکرد موجود، به دنبال فراهم‌آوردن مکان‌هایی برای شهروندان است که جنبه‌های ذهنی و اجتماعی آنها نیز لحاظ شده باشد. از میان این جنبه‌های ذهنی، شکل‌گیری فضاهای سرزنده در متن شهرها مقوله‌ای است که متفکران شهری بسیار بر آن تأکید کرده‌اند. با توجه به مطالب گفته‌شده، تحقیق حاضر با مسئله چگونگی اثرگذاری الگوی فعالیتی بر ایجاد سرزندگی در فضای شهری شکل گرفته است. فضای شهری چهارراه ولی‌عصر در شهر تهران به عنوان نمونه موردی انتخاب شد. مسئله تحقیق به نوعی سنجش میزان سرزندگی موجود در این فضای شهری با توجه به تنوع و تعدد الگوهای فعالیتی بود که در این چهارراه وجود دارد.

همبستگی بین متغیرها و ضریب تعیین تعدیل شده می‌پردازد. نتایج حاصله از جدول ۷ حاکی از این است که مقدار ضریب همبستگی بین متغیرها ۰/۳۱۴ است که نشان می‌دهد بین مجموعه متغیرهای مستقل و متغیر وابسته تحقیق همبستگی بسیار قوی وجود دارد و از سوی دیگر مقدار ضریب تعدیل شده برابر است با ۰/۶۴۴ درصد که نشان‌دهنده این است که ۶۶/۳ درصد از کل تغییرات شاخص سرزندگی مکانی به متغیر مستقل تعاملات اجتماعی و شاخص‌های آن در این معادله وابسته است. جدول بعدی این آزمون مربوط به جدول آنوا است که برآزندگی مدل را بررسی می‌کند. در این جدول، متغیر وابسته، سرزندگی مکانی و متغیر مستقل، تعاملات اجتماعی است.

با توجه به معنی‌داری مقدار آزمون F در سطح خطای کوچک‌تر از ۰/۰۰۲ می‌توان نتیجه گرفت که مدل رگرسیونی تحقیق مرکب از یک متغیر مستقل و یک متغیر وابسته مدل خوبی بوده و مجموعه متغیرهای مستقل قادرند میزان تأثیر شاخص‌های تعاملات اجتماعی بر سرزندگی مکانی را تبیین کنند. خروجی بعدی، جدول Coefficients است، که این جدول میزان تأثیر هر متغیر در مدل را نشان می‌دهد. در این جدول متغیر وابسته سرزندگی مکانی و متغیر مستقل تعاملات اجتماعی است. متغیرهای مستقل تعاملات اجتماعی در جدول ۹ سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ دارند ($p < 0.05$) که نشانگر وجود رابطه بین متغیرهاست. عدد beta نیز نوع و شدت رابطه را مشخص می‌کند. یافته‌های جدول ۹ حاکی از این است که بر اساس ستون sig متغیر ستون مدل، یعنی شاخص معرفی شده دارای ارتباط معنادار با شاخص سرزندگی مکانی است. عدد بتا نیز

جدول ۴. Model Summary. مأخذ: نگارندگان.

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
۱	۰/۴۹۱	۰/۲۴۱	۰/۲۰۳	۰/۸۳۶

جدول ۵. ANOVA. مأخذ: نگارندگان.

ANOVA				
Model	df	F	Sig.	
Regression	۳	۶/۲۶۱	۰/۰۰۱	
Residual	۸۹			
Total	۹۲			

جدول ۶. Coefficients. مأخذ: نگارندگان.

مدل	Coefficients			t	.Sig
	ضرایب غیراستاندارد		ضرایب استاندارد شده		
	B	Std. Error	Beta		
Constant	۱/۲۶۶	۰/۵۳۰	-	۲/۳۸۸	۰/۰۲۰
ایستا/پویایی فعالیت‌ها	۰/۰۵۲	۰/۱۳۲	۰/۵۰	۰/۳۹۷	۰/۰۳
ابعاد عملکردی	۰/۴۶۶	۰/۱۳۸	۰/۴۲۶	۳/۳۶۶	۰/۰۰۱
تنوع	۰/۰۳۱	۰/۰۲۴	۰/۲۴۹	۱/۲۹۵	۰/۰۲۰

و حضور کاربری‌هایی که سرریز فعالیتی دارند برای ایجاد سرزندگی در خیابان، تمرکز کاربری‌های فرهنگی به صورت انجام فعالیت‌های متنوع به صورت همزمان و مجاور هم در عرصه‌های عمومی خیابان، عرضه هنرهای همگانی در عرصه‌های عمومی و تجهیز برخی از فضاهای خیابان برای انجام مراسم یا فعالیت‌های موسمی.

راهبردهای ارتقاء کیفیت زیست‌محیطی شامل: تأمین آسایش محیطی از طریق استفاده از پوشش گیاهی مناسب جهت آسایش اقلیمی و طراحی آلاچیق، رواق، پوشش گیاهی مناسب، کاهش آلودگی‌ها و ناسازگاری محیطی از طریق توجه به عناصر و عوامل طبیعی از جمله اقلیم و شیوه استقرار بناها و ارتقای هم‌پیوندی شبکه سبز و پیاده با کاشت درخت در مسیرهای اصلی سازمان فضایی.

راهبردهای ارتقاء تعاملات اجتماعی شامل: ارتقاء دل‌بستگی به مکان و حس تعلق افراد از طریق مشارکت دادن کسبه و سکنه در برنامه‌ریزی‌ها و رخدادهای در فضا، ایجاد حس مکان از طریق طراحی متناسب با روحیه فضاهای شهری در کانون‌های هویت‌مند، تعریف پاتوق‌هایی در مکان‌های مناسب برای فعالیت‌های شهروندان در چهارراه ولی عصر و برگزاری مراسم مختلف همچون شاهنامه‌خوانی و مولوی‌خوانی در فضا که سبب جذب بیشتر طبقه خلاق و فرهنگی به این فضا خواهد شد.

راهبردهای ارتقاء فعالیت‌های فضا در راستای افزایش سرزندگی شامل: ارتقاء انعطاف‌پذیری فعالیت‌ها از طریق فراهم کردن بستر جهت فعالیت‌های دست‌فروشی، جمع‌بازار، فروش صنایع‌دستی، نمایشگاه خیابانی و فضاهای اجرای موسیقی؛ ارتقاء زمینه فعالیت‌های ایستا در فضای شهری از طریق ایجاد و افزایش تعداد

برای رسیدن به این هدف، پس از مرور ادبیات مرتبط با دو مفهوم سرزندگی شهری و الگوی فعالیت‌ها مدل مفهومی تحقیق تدوین شد و بر طبق شاخص‌های آن پرسش‌نامه پژوهش بر اساس طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت طراحی و بین شهروندان تهرانی توزیع شد. با توجه به اینکه در مدل تحقیق، عامل تعاملات اجتماعی به عنوان متغیری که شاخص‌های الگوهای فعالیتی را به عامل سرزندگی مرتبط می‌ساخت، مشخص شد که ابعاد عملکردی موجود در الگوهای فعالیتی این فضای شهری با ظرفیت‌هایی که در خود دارند، سبب تولید تعاملات اجتماعی پایدار در این فضا شده و سرزندگی را در آن رقم می‌زنند. با این وجود، می‌توان بیان کرد که الگوهای موجود در دو عامل ایستایی/پویایی فعالیت‌ها و تنوع موجود در آنها ضعف دارند. در واقع، فضاهای موجود در این چهارراه به گونه‌ای است که توانایی تولید فعالیت‌های ایستا و پویا را ندارد. در تعریف‌هایی که از ایستایی و پویایی فعالیت‌ها آورده می‌شود، این دو عامل را به عنوان شدت انعطاف‌پذیری فعالیت‌ها در اجتماع پذیر کردن افراد تعریف می‌کنند. به عبارت دیگر، این دو عامل در ایجاد تعاملات اجتماعی و در نتیجه سرزندگی فضایی در چهارراه ولی عصر به صورت منفی عمل می‌کنند که به نظر می‌رسد در صورت ارائه راهبردهای مناسب برای آنها، بتوان سرزندگی موجود در این فضای شهری را چندین برابر کرد. در قسمت زیر این راهبردها پیشنهاد می‌شود.

راهبردهای ارتقاء کیفیت عملکردی شامل: استفاده از طیف متنوعی از فعالیت‌ها بر اساس تنوع زمانی و مکانی به گونه‌ای که امنیت کافی برای حضور کودکان و خانم‌ها را داشته باشد (دربگیرنده فعالیت‌های فعال در بخشی از شب در سطح خیابان)، ارتقاء کیفیت کاربری‌ها برای انجام فعالیت‌های جمعی

جدول ۷. Model Summary. مأخذ: نگارندگان.

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
۰/۵۹۷	۰/۳۱۴	۰/۶۶۳	۰/۶۴۴	۰/۵۹۷

جدول ۸. ANOVA. مأخذ: نگارندگان.

ANOVA				
Model	df	F	.Sig	
Regression	۱	۳/۲۵۴	۰/۰۰۴	
Residual	۸۹			
Total	۹۰			

جدول ۹. Coefficients. مأخذ: نگارندگان.

مدل	Coefficients			t	.Sig
	ضرایب غیراستاندارد		ضرایب استاندارد شده		
	B	Std. Error	Beta		
Constant	۴۳/۷۵۱	۵/۰۷۰			
سرزندگی مکانی	۲/۷۲۸	۱/۵۱۵	۰/۲۳۴	۱/۸۰۱	۰/۰۴

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

فضاهای شهری، خلق یک فضای شهری سرزنده با تکیه بر مفهوم «مرکز خرید پیاده. هویت شهر، ۴ (۶): ۶۳-۷۴.

- گلکار، کوروش. (۱۳۸۶). مفهوم کیفیت سرزندگی در طراحی شهری. صفحه، ۱۶ (۸۸): ۳۹-۶۶.
- طالبی، ژاله. (۱۳۸۳). روابط اجتماعی در فضاهای شهری. نامه علوم اجتماعی، ۳ (۲۴): ۱۸۰-۱۶۱.

- Carmines, E. G., & Zeller, R. A. (1979). *Reliability and validity assessment* (Vol. 17). California: Sage publications.
- Cowan, R. (2005). *The Dictionary of Urbanism*. Tisbury, Wiltshire: Streetwise press.
- Fanea-Ivanovici, M. (2013). Urban Revitalisation in the Creative Economy and the Development of the Creative Society. *Theoretical and Applied Economics*, 2 (587): 65-70.
- Gehl, J. (2005). *Life between Buildings: Using Public Space*. Copenhagen: The Danish Architectural Press.
- Jacobs, A. & Appleyard, D. (1987). Toward an urban design manifesto. *Journal of the American Planning Association*, 53 (1): 112-120.
- Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. New York: Vintage Press.
- Jin, X., Long, Y., Sun, W., Lu, Y., Yang, X., & Tang, J. (2017). Evaluating cities' vitality and identifying ghost cities in China with emerging geographical data. *Cities*, (63): 98-109.
- Lang, J. (1987). *Creating Architectural Theory*. New York: Van Nostrand Reinhold Co.
- Lopes, M. N. & Camanho, A. S. (2013). Public green space use and consequences on urban vitality: An assessment of European cities. *Social indicators research*, 113 (3): 751-767.
- Lynch, K. (1981). *Good city form*. Cambridge, MA: MIT press.
- Marquet, O. & Miralles-Guasch, C. (2015). Neighbourhood vitality and physical activity among the elderly: The role of walkable environments on active ageing in Barcelona, Spain. *Social Science & Medicine*, (135): 24-30.
- Rogers, W. (2003). The excellent city park system. In *What Makes it Great and How to Get There*. P Harnik (Ed). Washington, DC: The Trust for Public Land Pub.
- Tibbalds, F. (1992). *Making People Friendly Towns: Improving the Public Environments in Towns and Cities*. Harlow, Essex: Longman Press.
- Whyte, W. H. (1980). *The social life of small urban space*. New York: Project For Public Spaces, Inc.

کافه‌های خیابانی و لبه‌های قابل نشستن جهت استراحت و گفت‌وگو. در مجموع، موشکافی الگوی فعلیتی در چهارراه ولی عصر نشان می‌دهد که عملکردهای موجود در آن که در نتیجه تنوع قشرهای استفاده‌کننده از این فضای شهری به وجود آمده‌اند، عمده‌ترین عامل ایجاد سرزندگی در این فضا بوده است که در صورت ایجاد انعطاف در فعالیت‌های پویا و ایستای آن، شاهد سرزندگی هر چه بیشتر در آن خواهیم بود.

از طرفی، بررسی موقعیت مکانی و همچنین کاربری‌های عمده موجود در این چهارراه نشان می‌دهد که عمده عملکردهایی که موجب سرزندگی در این چهارراه شده‌اند، به خاطر اثرگذاری حوزه فراگیر و بلافصل این چهارراه بوده‌اند. این امر به نوعی بیانگر این حقیقت است که ابعاد برنامه‌ریزی شهری، کاربری در مقیاس کلان‌شهری و همچنین نقش منطقه شهری می‌توانند اثر چشم‌گیری بر تولید فعالیت‌های اجتماعی و سرزنده ساختن فضا داشته باشند. در واقع این امر بدان معناست که بررسی عوامل اثرگذار بر ایجاد سرزندگی در فضاهای شهری به صورت تفکیک‌ناپذیر باید در دو مقیاس کلان و خرد صورت گیرد؛ چراکه در غیر این صورت اقدامات محلی نمی‌توانند تأثیر درازمدت و عمیقی بر شیوه و رفتار استفاده‌کنندگان داشته باشند.

پی‌نوشت‌ها

1. Constanza Caniglia Rispoli, in Streets as ...
2. Rakodi.
3. Lioyd Jones.

فهرست منابع

- بحرینی، سید حسین. (۱۳۸۷). فرایند طراحی شهری. تهران: مؤسسه دانشگاه تهران.
- پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۸۵). مبانی نظری و فرایند طراحی شهری. تهران: انتشارات شهیدی.
- حبیب‌پور گنتابی، کرم و صفری، شالی. (۱۳۸۸). راهنمای جامع کاربرد SPSS در تحقیقات پیمایشی. تهران: نشر لویه.
- حبیبی، آرش. (۱۳۹۱). جزوه تصویری آموزش کامل SPSS. تهران: پارس مدیر.
- خستو، مریم، سعیدی رضوانی، نوید. (۱۳۸۹). عوامل مؤثر بر سرزندگی

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

ذاکر حقیقی، کیانوش. (۱۳۹۸). سنجش میزان سرزندگی در چهارراه ولی عصر شهر تهران بر مبنای تحلیل الگوهای فعالیتی موجود در آن، ۱۶ (۷۱): ۱۸-۵.

DOI: 10.22034/bagh.2019.86867

URL: http://www.bagh-sj.com/article_86867.html

